

De muzikale geschiedenis van de Bayreuther Festspiele afl. 13

door Johan Maarsingh

Lohengrin 1936

De Bayreuther Festspiele van 1936 waren in de periode dat Winifred Wagner en Heinz Tietjen de leiding ervan in handen hadden wellicht de meest succesvolle. In 1936 heerste er nog geen oorlog tussen Duitsland en andere landen en bovendien werden toen in Berlijn de Olympische Spelen gehouden, waardoor veel buitenlanders in Duitsland verbleven. Vanwege de Spelen, die in augustus werden gehouden moesten de Festspiele zelfs onderbroken worden. De opening vond daarom al plaats op 19 juli. Op het programma stond een geheel nieuwe productie van *Lohengrin*. Adolf Hitler had ook in Bayreuth de touwtjes in handen, want hij bekostigde de encensering, inclusief de rijk opgesmukte decors en kostuums. Hij had het ook voor elkaar gekregen dat de beroemdste dirigent van Duitsland, Wilhelm Furtwängler, weer zou dirigeren. Deze was een periode niet actief geweest en was nu aangesteld om gedurende twee jaar in Bayreuth te dirigeren. In 1936 leidde hij een aantal voorstellingen van *Lohengrin*, *Parsifal* en een *Ring*-cyclus. In 1937 dirigeerde Furtwängler de beide cycli en alle vijf *Parsifal*-voorstellingen en Tietjen had in 1937 de muzikale leiding over de voorstellingen van *Lohengrin*, die toen voor het laatst gingen. De dure *Lohengrin* stond dus maar twee jaren op het programma. In een dictatuur geldt dat alles politiek is en dus had ook de keuze voor de *Lohengrin* in 1936 een

Auf ausdrücklichen Wunsch des Herrn Reichskanzlers wird gebeten, innerhalb des Festspielhauses von Kundgebungen, die nicht dem Werke Richard Wagners gelten, abzusehen

BOHNENFESTSPIELE BAYREUTH
SONNTAG, DEN 19. JULI 1936
LOHENGRIN
Musikalische Leitung: Wils. Furtwängler
Gesamtleitung: Heinz Tietjen
Chöre: Friedrich Jung
Gesamtausstattung: Emil Preetorius

König Heinrich	Josef v. Manowarda
Lohengrin	Franz Völcker
Elisa	Maria Müller
Telemund	Jaro Prohaska
Ortrud	Margarete Klöse
Heerrufer	Herbert Janssen
1. Edler	Martin Krenner
2. Edler	Heine Weber
3. Edler	Edwin Heyer
4. Edler	Franz Borch
1. Page	Jose Hensel
2. Page	Ruth Behaim
3. Page	Charlotte Gänle
4. Page	Marie Zimmermann
Herzog Gottfried	Roon Rowaenae

Technische Leitung und Beleuchtung: Paul Eberhardt · Kostüme: Kurt Palm
Beginn: 1. Aufzug 16 Uhr · 2. Aufzug 18:15 Uhr · 3. Aufzug 20:45 Uhr

Auf ausdrücklichen Wunsch des Herrn Reichskanzlers wird gebeten, innerhalb des Festspielhauses von Kundgebungen, die nicht dem Werke Richard Wagners gelten, abzusehen

Das Festspielhaus während der Aufführung ist unter dem Namen
Für die Besetzung ist nur das in Festspielhaus ausgegebene Programm verbindlich · Preis 30 Pfennig

Bilder, Skizzen, Modelle sind in den Gastbüchern links und rechts abzugeben
Operngänger sind in den Mitteln des Festspielhauses 30 DM 1.- zu erlösen
Bayreuther Festspielhäuser 1936 im Auftrag der Festspielleitung herausgegeben von Dr. Otto Strobel,
Bayreuth · Verlag der Hofbuchhandlung Georg Koberstein, Bayreuth, Preis 4.50 DM · Zu haben in den
Kiosken und Festspielbüchsen, in der Reichsbuchhandlung, in allen anderen Buchhandlung, in allen
Schulbüchsen-Originalverlegern der Festspiele · Telefonbüchse G.M.H.H. Berlin · Verkauf in
allen Festspielbüchsen. Nachdruck verboten!

politieke reden. Zo werd herdacht dat de Duitse koning Heinrich de Eerste duizend jaar geleden was overleden. Wagner maakte deze figuur onsterfelijk in zijn opera *Lohengrin*. Deze vorst geldt als de grondlegger van het Eerste Rijk, dat tot 1806 heeft bestaan. Het Tweede Rijk was het Keizerrijk tussen 1871 en 1918. De Nationaal Socialisten vestigden het Derde Rijk. Koning Heinrich werd beschouwd als 'Ein Führer vor tausend Jahren'. De horden uit het Oosten waren ten dage van Heinrich I de Hongaren en in de opvatting van Hitler waren het nu de communisten binnen en buiten de Sowjet Unie. In 1936 bestonden de Bayreuther Festspiele zestig jaar en bovendien was het een halve eeuw geleden dat Wagners mecenas par excellence Ludwig II stierf, bovendien was *Lohengrin* de favoriete opera van deze vorst. In 1886 stierf Franz Liszt in Bayreuth. Hij dirigeerde in 1850 de wereldpremière van *Lohengrin* in Weimar. Allemaal redenen om een nieuwe productie van *Lohengrin* in het Festspielhaus op de planken te brengen. De feestelijke openingsvoorstelling werd wereldwijd via de radio uitgezonden. Propaganda voor het eigen land alom. Propaganda, daar werd ook Furtwängler voor gebruikt. Hij dirigeerde de

voorstelling, die via de radio kon worden beluisterd.

Furtwängler en Tietjen

In de eerste helft van de Festspiele schijnt Furtwängler alle voorstellingen te hebben gedirigeerd en met veel succes. Hij deelde de muzikale leiding van *Ring* en *Lohengrin* met de regisseur van het huis: Heinz Tietjen! Onder leiding van laatstgenoemde werd door Telefunken in augustus een groot aantal plaatopnamen gemaakt. In totaal maar liefst vijftien 78t-platen, genoeg om er meer dan één cd mee te vullen.

Met de tenoren Max Lorenz als Siegfried en Erich Zimmermann (1892-1968, gedurende jaren zong hij Mime, David en Steuermann, in *Der fliegende Holländer*) werd uit de opera *Siegfried* de scène 'Schmiede mein Hammer' opgenomen:

<https://m.youtube.com/watch?v=rcwcqb98jQ>

Met Lorenz werden uit het eerste bedrijf 'Nothung neidliches Schwert' en het Waldweben ('Dass der mein Vater nicht ist') elk op een plaat vastgelegd. Helaas is momenteel de opname van het Waldweben niet via YouTube beschikbaar:

<https://m.youtube.com/watch?v=4Q1jyJ4KMPU>

Furtwängler was de publiekstrekker voor Bayreuth, maar hij maakte er geen grammofoonplaten. Hij stond niet bij Telefunken onder contract, pas vanaf 1940 heeft hij drie werken voor die firma opgenomen. Nu was Heinz Tietjen de man om klinkende herinneringen aan de Festspiele met olympische grandeur voor het nageslacht vast te leggen. De opnamen uit 1936 worden nog steeds gewaardeerd. In 1937 was de animo om naar Bayreuth te komen veel minder. Een maand voordat het festival zou beginnen, was het merendeel van de kaarten niet verkocht. Vaste bezoekers bleven weg omdat de Groene Heuvel te veel door Hitlers bruinhemden werd bevolkt. Van de voorstellingen uit 1937 zijn uiteindelijk geen opnamen bewaard gebleven.

De plaatopnamen met fragmenten uit *Lohengrin*

Voor het merendeel dirigeerde Tietjen fragmenten uit *Lohengrin* met tenor Franz Völker (zie foto bovenaan de pagina). Samen met Maria Müller als Elsa, werd het grote duet uit de derde akte opgenomen. Deze twee zangers zijn ideaal, een toonbeeld van de hoge kwaliteit aan zangkunst:

<https://m.youtube.com/watch?v=ktDYjFwlln4>

Reden genoeg voor Heinz Tietjen om Völker de uitgebreide versie van 'Gralserzählung' te laten zingen. Niet alleen voor de grammofoonplaat, maar eveneens tijdens de voorstellingen. Brigitte Hamann beschrijft in haar boek over Winifred Wagner, dat Hitler op de hoogte was van het bestaan van deze versie, maar die nog nooit eerder had gehoord. Furtwängler dirigeerde deze versie kennelijk dus ook op 19 juli. Helaas breekt de opname van 'In fernem Land' af op het gebruikelijke moment: heel jammer dat we het daarmee moeten doen. In 1937 trad Völker niet op in Bayreuth. Toen werd de uitgebreide 'Gralserzählung' niet gezongen. Deze is wel in complete opnamen van veel latere datum te beluisteren, onder meer bij die onder Erich Leinsdorf (Boston 1965 voor RCA) en Daniel Barenboim (Teldec/Warner Classics). De Telefunken-plaat met het 'In fernem Land' in de langere versie:

<https://m.youtube.com/watch?v=y9VpgDjIPAk>

Van de uitvoering op 19 juli 1936 is een aantal fragmenten uit het derde bedrijf bewaard gebleven. Op het label Tahra verscheen in 2004 ook nog de ouverture tot het eerste bedrijf. Het is niet duidelijk waarom er alleen maar uit de derde akte fragmenten in het omroep archief bewaard zijn gebleven. Het is opvallend dat de toespraak van de koning, uitgerekend daar waar het 'Deutsche Schwert' wordt genoemd tot deze fragmenten behoort. De passage waar Wagners libretto het heeft over: 'Nach Deutschland sollen noch im fernsten Tagen, des Ostens Horden siegreich nimmer ziehn!', is niet bewaard gebleven.

Uit het derde bedrijf zijn ons van die radio-uitzending overgeleverd: het voorspel en het bruidskoor, dan een klein stukje van de scène tussen Lohengrin en Elsa. Daarna volgt de orkestrale overgang naar de scène rondom König Heinrich, het ‘In fernem Land’ en Lohengrins ‘Mein lieber Schwan’ tot en met het einde van de opera. We horen dus ook nog het laatste optreden van Ortrud, de beroemde Margarete Klose (1902-1968). Zij maakte in die voorstelling haar debuut in het Festspielhaus.

Deze link leidt naar de fragmenten uit het derde bedrijf onder Furtwängler: <https://m.youtube.com/watch?v=BD4Z-dTnGaE>
 Ter vergelijking is hier de Telefunken-opname van ‘Mein lieber Schwan’: <https://m.youtube.com/watch?v=A6C6ye066Ec>
 Margarete Klose is ook te horen op de platen van Telefunken, namelijk in de scène ‘Mein Herr und Gott!’ Verder zingen daar Josef von Manowarda (1890-1942) als de koning en Jaro Prohaska (1891-1965) als Telramund naast Müller en Völker: <https://m.youtube.com/watch?v=4eKujA-JtL8>

Fragmenten

Het koor van de Festspiele stond in de periode 1936-1941 onder leiding van Friedrich Jung.

Er is een plaatopname gemaakt van een bijzonder hoogtepunt voor het koor: uit het tweede bedrijf: ‘Selig soll sie schreiten’:

<https://m.youtube.com/watch?v=VJwx2PfbYwW>

Heinz Tietjen heeft in diezelfde augustusmaand ook een opname gemaakt van de ouverture *Der fliegende Holländer*.

Merkwaardig is dat wel, want het werk stond al sinds 1914 niet meer op het programma van Bayreuth. Dat zou pas weer het geval zijn in 1939. Opvallend. Zowel in 1914 als in 1939 ging er een nieuwe productie van deze vroege opera in Bayreuth. Korte tijd later brak er een wereldoorlog uit.

Hier volgen nog wat rariteiten, net ontdekt en beluisterd.

Op YouTube circuleert nog een aantal onbekende fragmenten uit voorstellingen, die vanuit Bayreuth zijn uitgezonden. Bekend is natuurlijk de opname van de laatste dertien minuten uit het eerste bedrijf van *Die Walküre*, die op Telefunken zijn verschenen:

<https://m.youtube.com/watch?v=dh89ugoz8Ik>

Maar er is dus meer uit latere jaren. Ruim 23 minuten is er van de opening van de eerste akte van *Die Walküre*. Franz Völker (Siegmund) en Maria Müller (Sieglinde); Ludwig Hofmann (Hunding). Het orkest staat onder leiding van Heinz Tietjen. De opname van 13 augustus 1938 is gemaakt tijdens een uitzending over de korte golf, de kwaliteit van het geluid is aanvaardbaar voor de echte liefhebber:

<https://m.youtube.com/watch?v=KA8uWTdzmjk>

Van een voorstelling op 17 juni 1941 komen de eerste ruim 14 minuten van akte 1 uit *Die Walküre*.

De bezetting is: Franz Völker (Siegmund); Maria Müller (Sieglinde) en Josef von Manowarda (Hunding). Het orkest van de Bayreuther Festspiel staat onder leiding van Heinz Tietjen:

<https://m.youtube.com/watch?v=zMs-YlyYMKY>

Er zou nog een kort fragment bestaan uit de scène tussen Fricka en Wotan, aan het begin van de tweede akte uit *Die Walküre*. Fricka wordt gezongen door de al eerder genoemde Margarete Klose en het ene zinnetje van Wotan klinkt uit de mond van Jaro Prohaska. Franz von Hoesslin dirigeert in Bayreuth tijdens de eerste Kriegsfestspiele in 1940. De klank is goed:

<https://m.youtube.com/watch?v=U4zTjbfixqo>

Om de youtube fragmenten te beluisteren kan dit artikel het beste als pdf via de website worden geopend. Ga naar <http://www.wagnergenootschap.nl/artikelen>

